

ТРЕЋИ ДЕО

НЕКЕ СПЕЦИФИЧНЕ ТЕМЕ У СОЦИОЛОГИЈИ РЕЛИГИЈЕ У БИВШИМ ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА: 1991-2007.

УВОДНО САОПШТЕЊЕ

Драган Тодоровић

ОТВОРЕНА ПИТАЊА СОЦИОЛОГИЈЕ РЕЛИГИЈЕ У БИВШИМ ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА²⁶

Како уопште разумети и проучавати религије у савременом контексту? – пита се *Милан Вукомановић* на почетку свог есеја, а затим упушта у проблематизацију природе веза између религије и других друштвених појава, али и унутрашњих релација између различитих религијских заједница, које на почетку трећег миленијума интензивно привлаче пажњу истраживача и научника, пре свих социолога и политиколога религије.

Највише простора посвећено је пропитивању места и улоге религија у манифестацијама сукоба и насиља у савремености, те правилном разумевању и употреби одређених фреквентних, а вишезначних и амбивалентних, термина у јавном дискурсу, медијима и научном говору. У ком контексту разумевамо, рецимо, појам фундаментализма, који ширу употребу задобија тек у последњој четврти двадесетог века? Везујемо ли га уз верске покрете у америчком протестантизму, за ислам, за фундаменталистичке тенденције у другим светских религијама или, пак, за специфичне исходе додира различитих исламистичких покрета и западних концепата владавине права? Разликујемо ли у пречестој употреби религијског плурализма у јавном говору његов теолошки контекст и његово значење у социјалној сфери? Уочавамо ли танане финесе у интеррелигијској и међукултурној

²⁶ Спремљено у оквиру пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), који се изводи на Филозофском факултету у Нишу, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој РС.

комуникацији? Кад говоримо о недовољном познавању религијске другости, подразумевамо ли, на примеру ислама рецимо, неразумеваше званичних тумачења у светим списима, тумачења верско-правних школа или конкретних гледишта појединаца од ауторитета?

Упркос суморним визијама угледних научних имена о перспективама блиског сусрета западне и исламске цивилизације, глобална емпиријска истраживања откривају да „већина људи у свету данас сматра да су главни поводи за сукобе политичка моћ и интерес, а не религија и култура“, односно да „56% испитаника види заједничку основу између ислама и Запада, а само 28% неизбежност конфликта“. Има, дакле, довољно разумевања и подршке с јавне сцене унутаррелигијском дијалогу. Требало би на оваква очекивања подсетити црквене великодостојнике када ступају у међусобне разговоре на глобалном, религијском и локалном нивоу. Да у напорима да се упознају другачије религијске традиције не лежи беспоговорна потреба да се други усиса и надјача, да дијалог не представља безболан начин и пречицу за преобраћење и прозелитизам.

У завршном делу рада, аутор представља и главне претпоставке аутентичног међурелигијског дијалога на Балкану, суштински различитог од досадашње праксе „антагонистичке толеранције“. То су: религијске слободе, ослањање на аврамовску традицију, објективно и рационално суочавање с прошлошћу и позитивно превладавање конфликтног наслеђа, те деполитизација религије и сарадња с цивилним друштвом. Насупрот пасивног трпљења опстојања религијски другог, приде најчешће у мањинском положају, постоји насушна потреба за промоцијом активног става према напред помињаном религијском плурализму и поштовању и афирмисању туђих верских права и слобода. Пуноћа будућег дијалога није могућа ни без спремности на помирење, односно непристрасног сагледавања и превладавања чињеница и догађаја који су у прошлости генерисали сукобе. Насупрот јаловом политичарењу, пише Вукомановић, за верске заједнице на турском балканском подручју упутније би било усмеравање енергије на изградњу стабилних заједница, решавање конкретних проблема на локалном нивоу и афирмацију помирителске политике, кроз сарадњу са цивилним сектором.

Ружица Цацаноска у свом раду сецира религијско биће постсоцијалистичког македонског друштва, покушавајући да дефинише смернице садашњег и будућег кретања на верској магистрали. И као што Милан Вукомановић на почетку свог рада добро примећује да „религија све више постаје колективног идентитета, не нужно

стварне религиозности“, тако и Цацаноска, потпомажући се емпиријском грађом из неколико искуствених истраживања, констатује да је након дугог атеистичког периода наступила деприватизација религије, и то не примарно у облику индивидуализације верничког искуства, већ кроз колективну идентификацију и јавно деловање, првенствено историјски доминантних верских колективитета – Македонске православне цркве и Исламске верске заједнице. Тај процес ревитализације огледа се у порасту заступљености у медијском простору, захтевима за институционализовањем верског образовања, појачаним социјалним активизмом, потраживањем конфисковане имовине и изградњом верских објеката. На индивидуалном плану се некадашње беспоговорно покоравање световним ауторитетима спремно замењује приклањањем традиционалном верском колективитету, највидљивије вишепроцентним увећањем декларисаних верника на скалама личне религијске идентификације. Долази до поистовећивања етничког и националног, а религија постаје маркер колективног идентитета. Девет десетина православца изјашњава се Македонцима, а 99,6% испитиване албанске популације представљају се као припадници исламске вере. Но, ниски износи верске праксе, наводе ауторку на закључак да је „македонско верништво претежно традиционално моделирано и да практикује обичаје у оквирима породичног наслеђа“, уз бројна локална бојења и уплив сујеверја.

Важна одредница верског живота у Македонији је и да идентификовање, познавање и практиковање сопствене вере не прати не прати једнако уважавање и поштовање другачијег верског припадништва. Штавише, оно се може описати терминима „незаинтересованост“ и „индиферентност“ и уз проширивање верских сазнања искључиво кроз професионалну веронауку додатно удаљава актере на верској сцени од пожељног интеррелигијског дијалога. Привид верског плурализма обезбеђен је постојањем мањинских верских заједница, али је њихова укупна заступљеност и могућност равноправног институционалног деловања и проширивања утицаја неупоредива са доминантним верама. Поље које, такође, тек треба да доживи својеврсну афирмацију јесте деловање верских заједница у области социјалне политике, кроз бригу за побољшање положаја маргинализованих друштвених слојева.

Подупирање етничког верским идентитетом од стране Македонаца и Албанаца у македонском друштву вишеструко је условљено: оружани конфликт из 2001. године, спор са Грчком око имена, бугарске претензије, непризнавање Македонске православне цркве

од стране осталог православног света... Зато Ружица Цацаноска најважнијим задацима македонске социологије религије проглашава праћење еволуције традиционалне конфесионалне религиозности, али и устоличавање социологије православља, социологије ислама и социологије мањински верских субјеката, односно истраживање локалног религиозног колорита и религиозних институција изнутра.

Намера *Данијеле Гавриловић* била је да у свом раду утврди „да ли је фактичко раздвајање простора ех-Југославије довело и до теоријског раздвајања у области социологије религије“. Она пише: „Након фактичког раздвајања држава ех-Југославије... социолози који су формиран и радили у једној идеолошкој, теоријској и методолошкој клими постају чланови различитих научних заједница. То имплицира могућу теоријску и методолошку различитост, али и стварање веома важне идеолошке основе која може утицати на рад социолога религије.“

Стање у српској социологији религије умногоме су обележиле специфичне друштвене околности у којима се она нашла деведесетих година прошлог века. Пре свих, искљученост из научне заједнице, услед блокаде и санкција, а у облику недостатка компаративних емпиријских истраживања, кашњења за најновијим теоријским дебатама, изостанак објављивања у референтним научним часописима. Томе прикључујемо опште важеће тенденције у балканском региону: регресија најважнијих друштвених институција, јачање традиционалне религиозности, успон СПЦ световним лествицама и покушај проширивања политичког утицаја. Отворена и слабо покривена остала су и бројна питања: критичка компонента у социолошким анализама, однос међу верским заједницама и однос државе и цркве у постсоцијалистичком периоду, док се унеколико побољшала ситуација у погледу повећаног броја искуствених проучавања.

Хрватска социологија религије задобија статус предводника у бројним иновативним приступима: од отворености за најновије теоријске утицаје до тестирања различитих методолошких инструмената и развијене емпиријске оријентације и компаративног приступа у анализи религијских феномена. Учествовање у раду међународних конференција и објављивање у престижним стручним гласилима давно су престали да буду усамљени случајеви. Ипак, недовољно покривене теме су, према ауторкином мишљењу, утицај католичке цркве на савремена друштвена дешавања и статус православних у укупном верничком корпусу.

И словеначка социологија спремно се хвата у коштац са значајним друштвеним проблемима, као што су типологија и компарирање религиозности, утицај католичке цркве у савремености. Ипак, делимично ми се престрогом чини оцена да је њен актуелни развој обележен искључиво научним интегритетом проф. Сергеја Флера.

Социологију религије у БиХ Данијела Гавриловић опредељује темама као што су конфесије у рату и религијска идеологија и научним ангажманом проф. Ивана Цвитковића, док у Македонији преовлађује истраживање процеса десекуларизације и новим трендовима пораста религиозности.

Дакле, узимајући у обзир фактор развијености дисциплине, на једној страни издвајају се Хрватска и Словенија, а на другој Србија, Македонија и БиХ, уз Црну Гору која овде није разматрана. Према ауторкином мишљењу, прве две земље најдаље су напредовале у анализи положаја религије у условима повећане религиозности постсоцијалистичког периода и утицају религије на свакодневни живот, док осталим препоручује иновирање теоријске и методолошке апаратуре, умножавање емпиријских истраживања и поступно ослобађање тема са заједничким називом „авети прошлости“.

Сагласан сам са Данијелином оценом да су теме које се рабе у социологији религије у свим земљама – пораст и типови религиозности, етничка и верска идентификација, али не и да је *однос државе и цркве* недовољно истраживана област (подсећам на аналитичке текстове о клерикализму у Србији Драгољуба Б. Ђорђевића, Слободана Марковића и Мирка Благојевића). Нисам сигуран ни да је ауторка до краја одговорила на постављену хипотезу с почетка свог текста о теоријским раздвајањима у области социологије религије у бившим југословенским републикама под утицајем насталих територијалних раздеоба.

Колегиница Драгана Радисављевић-Ћипаризовић својим радом отвара скрајнуту тему у српској социологији религије – организован верски, ходочаснички туризам. У њему нас она, заправо, упознаје са основним намерама своје докторске тезе, коју је, под менторством проф. др Милана Вукомановића, пријавила на Филозофском факултету у Београду.

У емпиријском делу рада описан је вид краткотрајног ходочасничког туризма: посећивање манастира, односно *мало ходочашће* и покушано да се на студијама случаја одабраних светилишта у Србији утврди да ли се успоставља нека врста *comunitasa*, тј. складности и толеранције између ходочасника. Ходочасничка места припа-

дају православној и католичкој конфесији, али се заправо ради о мешовитим ходочашћима јер их посећују и људи других конфесија. Посебно пажња посвећена је Ромима муслиманима.

Зауостављам се на делу рада где ауторка разматра методолошке проблеме у социологији религије, старе који изнова траже враћања истраживача (одређивање појама религије и религиозности), али и нове који захватају у важност развоја квалитативне методологије. Драгана бележи: „Посебно важни феноменолошки подстицаји показују да социологија религије мора да проналази нове начине приближавања верницима и верничком искуству, личном доживљају, приступу, мотивацији, схватању, потреби, жељи“. Инсистира се на личној димензији религиозног, односно искуственом доживљају, религиозном искуству верника који учествују у обреду, у случају њеног рада, у чину ходочашћења.

Зато нас колегиница Радисављевић-Ћипаризовић исцрпно извештава о узорку и начину његовог избора, социолошким техникама и методама прикупљања података, плану интервјуа са ходочасницима и свим осталим детаљима од значаја за остваривање комплексног циља истраживања.